

Kentsel Dönüşüm, Tarihsel ve Güncel Bir Kırılma Noktası mı?

Özdemir GÜNDOĞAN

Şehir Plancısı

Kent planlamanın aydınlanma çocuğu olduğunu söylemek fazlasıyla kolay, ama insanlığın kurtuluşunu kaleme almak bile ayıp ve yersiz oldu. Güncel tartışma başlıklarının üstesinden gerçek anlamda gelmeye niyetsiz olduğunda, kent planlama ile aydınlanma düşüncesi arasında kurulan bağlar sahte bir nitelik kazanarak birer aldatmacaya dönüştüler. Gerçek dünyevi yaşamımız değersizleşirken, gelebileceğine artık inanmadığımız kurtuluş günleri ütopyikleşti. Gerçek planlama etkinliğimiz değersizleştiğine göre, imar müdürlüklerinde “kentsel dönüşüm odası” diye bir odanın kurulmasına kimse bir şey demezdi, çünkü zaten neler oluyordu ki.

Sadece planlama disiplini değil, ülkemizde de kaygısızlık, teorik ve bürokratik titizliklerin kaybedilmesi, sürgit sorumsuzluk en yaygın olan davranış biçimleri durumunda. İnsanların ve kurumların bu derece yozlaşmasına, bu derece teslim olmasına, düşüncelerine tutarlı biçimde sarılmamasına, insanların müziği bile dinlerken haz duygusunu yitirmesine sebep olan şey güncel ve tarihsel bir sorundur. Her tarihsel sorun kendisini belirli güncel tartışma başlıklarında açığa vurur ve kurtuluş ancak bu kavramlar üzerindeki mücadelelerle gelir. Toplumsal çürütme ve devletin çözülmenin üstüste bindiği bu yaşadığımız dönem, plancılara karşısına bir yığın sorunu da çıkardı. Meclisten çıkan yeni yasalar, metropol kent meclislerinin mekana müdahaleleri ile birleşerek kentleri dönüşü olmayan bir yola soktu. Bugünlerde tartışmayı en fazla hak eden kavramlardan biri de “kentsel dönüşüm” kavramı.

Ama acaba bu kavram diğer pek çok kavram gibi moda olup sonra gelip geçecek mi, yoksa kurtuluş günlerinin ve tarihin önemli bir kırılma noktasını mı temsil ediyor?

Kentsel dönüşüm kelimesi, kent planlamaya az çok yakın olan herkesin, konuyla ilgili bir ya da iki kitap karıştırılanın ağzından rahatlıkla çıkabilir. Çünkü kent bir oluş sürecindedir ve kentin bir yerden başka bir yere doğru gittiğini anlatabilmek için “kentsel dönüşüm” kavramına hemen başvurmakta bir sakınca yoktur, yadırganacak hiçbir şey de yoktur. Ama artık o kavramda eskisinden farklı bir soğukluğu hissetmemek mümkün değil, içimize sinmeyen birşeyler var ve bu salt kavramın kendinden gelen bir durum değil... Derinlemesine bakmak zorundayız.

Bazı kavramlar, o kavramı insanların gündemine sokan kimselerin kavrama yükledikleri anlamın çok ötesine geçer ve başka başka şeyleri ifade etmenin bir aracı haline gelir. Hatta insanların gündemine girdiği için kavramın çerçevesini çizmeye çalışanlar bile, onun farklı farklı kavramlarla ilişkisini kurup sınıflandırmaya çalışırken, kendi eski bilgilerinin bir kısmını değersizleştirerek, güncel konuşmalarında bu yeni kavrama başvurmaya başlar. Yani kavram eski pek çok tartışmayı da içine çekerek onları sadeleştirir ve yeniden öğretir. Bu şekilde kavramın tanımlanma biçimleri üzerinden tartışmalar ve tartışmalar ortaya çıkar. Kuşkusuz bunu kavram kendi başına yapmaz ama kavramın toplumsal geri planı, konu olduğu mücadele onu bu düzeye getirir. Acaba “kentsel dönüşüm” de öylesi bir kavram mı ve

PLANLAMA
2006/2

Kentsel dönüşüm, ilk etapta insanın aklına tarım-dışı alanlardaki yapıları çevrenin yine tarım dışı başka bir yapıya çevreye bilinçli müdahale ile dönüştürmesi gelir. Ama sorun bu kadar basit değildir öncelikle sosyo-politik bir mesele ile uğraşılmasıdır.

**PLANLAMA
2006/2**

sunduğu güncel mücadele tarihsel bir bağlama sahip olarak kurtuluşa kapı aralayabilir mi?

Türkiye’de yeni bir kentin sıfırdan kurulması, apartmanlaşma, gecekondu önleme projelerinin hayata geçirilmesi, bölge kat nizamının arttırılması, ıslah imar planlarının üretilmesi, büyük konut alanlarının inşası dönüşüm projeleri gerçekleştirildi. Kent sürekli bir dönüşüm içindeydi. Ama tüm bu gelişmelerde kentsel dönüşüm kavramı ya da onu ima eden kavramlar kullanılmış olsa bile yapılan işin kendisi, onun çağrıştırdığı genel anlamının çoğunlukla önüne geçti. Hatta bir dönüşüm projesinden bahis açıldığında onun neresiyle ilgili olduğunu ifade etmek için yeri ve sorununu kapsayan proje isimleri verilir. Çünkü kent zaten dönüşüm geçirirdi ve bunu yıllardır görmekteydik, sorgulanması gereksizdi. Ama artık kentin imarında sınırları belirlenen tikelliğin, yerinin, sorunlarının ve kendine özgü zorluklarının ve birbir bu değişimleri ifade eden kavramların bir önemi kalmamış, bunların yerini “kentsel dönüşüm” kavramı almış görünüyor. Hatta yakında plancı ne işe yarar sorununa, “plancı kentin dönüşümünü yapar” bile denilebilir.

Kentsel dönüşüm kavramının, diğer pek çok tanımı gereksizleştirmesini sağlayacak kadar güçlü olması onun toplumsal bir mücadelenin nesnesi oluyor olması ile ilgilidir. Ama pek çok kavram benzer bir özelliğe sahip olabilir. Bu durumda sorulması gereken; kavramın bu genellik düzeyine ulaşmasının kalıcı mı yoksa, geçici bir durum mu olduğudur? Yazı, bu sorunun cevabını bulmaya çalışacaktır.

Tanımdaki Zorluklar

Kentsel dönüşüm, ilk etapta insanın aklına tarım-dışı alanlardaki yapıları çevrenin yine tarım dışı başka bir yapıya çevreye bilinçli müdahale ile dönüştürmesi gelir. Ama sorun bu kadar basit değildir öncelikle sosyo-politik bir mesele ile uğraşılmaktadır. Bunun için toprağın özel mülkiyete konu olduğu bir duruma ilişkin bir varsayımımızın olduğunu söyleyelim. Şimdi teorik kavramsallaştırma için aşılması gereken üç büyük zorluk vardır: birincisi toprakla ilgili bir nesne ile uğraşılmasının özgüllüğü, ikincisi kent-kır ilişkisi ve kentin özgüllüğü, üçüncüsü kentsel dönüşümün farklı tiplerinin bulunması.

Konunun toprak ile ilgili boyutu önemlidir, çünkü toprak üretilen bir şey değildir. Onun üzerindeki yapıyı kullanan bir insan için, yapı tüm kullanım değerini yitirmiş ve ömrünü doldurmuş olabilemesine karşılık toprak hala başkası için bir değişim ve kullanım değerine sahip olabilir. Bu nedenle toprakta bir kullanımdan başka bir kullanıma sürekli bir geçiş ya da dönüşüm zorunlu olarak söz konusudur. Toprağın oldukça doğal bir özelliği olan dönüşümün tek nedeni bir yapının ömrünü doldurması da değildir. Bir kullanım türünün gereksizleşmesi ya da yapıdaki eski işlevini yerine getirmesinin şartlarının ortadan kalkması da mümkündür ve o yapıya uygun başka bir işlev yeniden kazandırılabilir. Ancak dönüşümün doğallığı henüz ömrünü tamamlamamış bir yapının tüm değerleri ile birlikte yok edilmesini, yani yıkılıp yerine yenisinin yapılmasını da doğallaştırmamalıdır.

Tanımlı yapımadaki ikinci zorluğumuz, kentsel dönüşümün sadece kentle ilgili bir dönüşüm mü, yoksa aynı zamanda kırsal da ilgilendiren bir dönüşüm mü, eğer kırsal da ilgilendiriyorsa ona neden mekansal dönüşüm değil de kentsel dönüşüm dediğimizin aydınlatılması ile ilgilidir. Tarımsal rantın kentsel rantın büyüklüğünü ve toprağın fiyatını etkilediğini A. Smith’den bu yana biliyoruz, çünkü kentli sadece barınma değil, gıda ve giyim gibi kullanımlar olmadan kentli olamıyor ve kentli bir insanın önce karnının doyması, sonra giyinmesi, daha sonra konuta sahip olması gerekiyor. Aksi takdirde elinde sadece konutu varsa zaten satacaktır ve belirtilen ihtiyaçlarına önceliği verecektir. Bu nedenle herhangi bir kentsel dönüşüm salt kentsel değil, kırsal bir etkinliğin de parçasıdır. O zaman kentsel dönüşüm yerine mekansal dönüşümden mi bahsetmeliyiz. Kentsel dönüşüm, genel olarak mekansal dönüşümün parçasıdır ancak kentsel bir dönüşümden bahsedebilmek için özellikle “kent olarak yer”e ilişkin belirli saptamaları da yapmamız gerekir. Kentsel alan ilk olarak sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin alanıdır ve kırsal bir yerleşim gibi üretim aracı topraktan ibaret değildir. Konuyu daha açık aktarmak için Marx’tan aşağıdaki tanımları ve saptamaları aktarmamız gerekir.

Marx, Kapital isimli eserinin Birinci Cilt’inde “sermayenin üretim araçları, hammadde, yardımcı malzemeler ve iş aletlerince temsil edilen kısmı,

üretim sürecinde nicel bakımdan bir değişime uğramaz” dedikten sonra bu kısma değişmeyen sermaye (c), diğer yandan “sermayenin, emek gücü tarafından temsil edilen kısmı, üretim sürecinde bir değer değişimine uğrar, ... eşdeğerini yeniden ürettiği gibi, bir fazlalığı da, ...artı-değeri de üretir” diyerek bu kısma da değişen sermaye (v) adını vermiştir. Aynı çalışmanın ilerleyen bölümlerindeki “artı-kârın ranta dönüşmesi” başlıklı kısmında,

“Tarım-dışı nüfusa oranla tarımsal nüfusu sürekli olarak azaltmak, kapitalist üretimin niteliğinde vardır, çünkü sanayide (dar anlamda) değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre artışı, değişen sermayede, nispi bir azalma olsa da, mutlak bir artışla birarada gider; öte yandan tarımda, belirli bir toprak parçasından yararlanmak için gerekli olan değişen sermaye mutlak olarak azalır; böylece bu ancak yeni toprakların ekime açılması ölçüsünde artabilir, ama bu da, gene, ön koşul olarak, tarım-dışı nüfusta daha da fazla bir büyümeyi gerektirir.” (Marx, K., 2003, p: 563).

demektedir. Bu yüzden kentsel alan (tarım-dışı alan) sürekli olarak aynı yerde makine ve fabrika sayısını arttırarak sermayenin ve nüfusun merkezileşmesini sağlayabilecek yetenektedir. Yani kentsel alanda üretime makinenin girmesi mutlak olarak nüfus azalmasına sebep olmaz ve nüfusu yeni fabrikalar kurarak çalıştırabilmesi, ya da massetmesi mümkündür. Sermaye herhangi bir yere gitmekle kalmamakta, o yeri de kendine maletmekte, ama bunu onun biçimlerine uygun bir biçimde yapmaktadır.

Bunun yanında farklı sanayi kollarındaki iç bağlantıların gelişmesi ile kentsel alanda yapılacak bir dönüşüm, kırsal alandakine göre daha geniş kesimleri derinden sarsabilir. Yani “dönüşüm”ün önündeki “kentsel” ifadesi, kavramı kullananlar farketsin ya da farketmesi, kır-kent çelişkisi ve kentin bu özgül durumunu varsaymakta, sermayenin, yeri, kent olarak kendine maletmesini içermektedir.

Üçüncü zorluk ise hangi tip kentsel dönüşümden bahsettiğimiz ile ilgilidir. Kentsel dönüşüm taşınmazın yeniden üretimi anlamına gelmektedir ve sabit sermayenin yeniden üretimi söz konusudur. Bu yeniden üretim, kendiliğinden ve

bilinçli şekilde olabilir. Bir mahallenin çöküntü bölgesine dönüşmesi, “ticaretin konutu yemesi”, ya da kaçak kat arttırımı vb. kendiliğinden dönüşümlerdir. Bilinçli dönüşüm ise planlama kararları ile mümkündür. Bugün kavramı tanımlamada esas olan ikincisidir. Ama bilinçli kentsel dönüşüm de, arsa üzerinde bir yapının olup olmaması, yapı varsa ömrünün tamamlamış olup olmaması, ömrünü tamamlamamış ise bakım-onarım ya da işlev değişikliği anlamında mı yoksa yıkıp yerine yenisinin yapılıp yapılmayacağına göre farklılaşabilir. Kullanıldığı anlamıyla kentsel dönüşüm bunların hepsini içerse de en geçerli karşılığını yık-yap ile bulduğunu biliyoruz.

O zaman, kentsel dönüşüm kavramı şebeke ve yollardaki bakım, onarım, tarihi dokulardaki devresel ve kısmi yenilemeler ya da kendiliğinden gerçekleşen yavaş yavaş yeni bina inşaları olarak sabit sermaye genişletmelerinin dışındaki bilinçli genişletilmiş ölçekli bir yeniden üretilimdir. Kentsel dönüşüm, genişletilmiş ölçekli yeniden üretimi basit biçimde yerine koyma değil, birikim sonucu olarak yı-p-yap ya da “imara açma” biçimindeki toplu inşalar ile temsil edilir.

Sermayenin Yeniden Üretimi Olarak Taşınmazın Yeniden Üretimi

Tanımla ilgili engelleri kısmen ortadan kaldırdığımızı düşünelim. Kentsel taşınmazın yeniden üretimi mülkiyet ilişkilerinin yeniden üretimi demektir ve bu yanı ile toplumsal ilişkilerin bütünü yeniden üretimi gibi bir anlamı da içinde barındırır. Kentsel taşınmaz ile ilgili mülkiyet ilişkilerinin, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ile ilgisinin ve eklemlenmesinin nasıl olduğu farklı ülkelere göre değişebilir. Kesin olan her türlü kentsel taşınmaz üretiminin, toplumun yeniden üretiminde aynı düzeyde etkili olmadığı ve bu karşılıklı ilişkinin bölüşüm ilişkileri üzerinden yürüdüğüdür. O zaman farklı kentsel taşınmaz yeniden üretimi etkinliklerinin toplumsal ilişkileri ne düzeyde etkilediğini nasıl tanımlayacağız?

Toplumsal yeniden üretime ya da sermayenin yeniden üretimine hem geliştirici hem de sınırlayıcı bir etki yapan kentsel taşınmaz üretimi, bir mülkiyet ilişkisi olduğundan üretilen değer in bölüşümünde ne gibi bir değişikliğe yol açtığını

bilmemiz gerekir. Değeri rant olarak ele geçiren toprak sahibinin karın bir kısmına el koyduğunu biliyoruz. Aynı el koyma kentsel topraktaki tekel ranttan dolayı işçi ücretlerinin de düşmesine yol açar. Bunun yanında toprağın özel mülkiyete konu olmasından dolayı rantın toprak sahibi tarafından alınması sermaye sahiplerinin daha büyük bir sermaye birikimi yaratması ve sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sağlamasını sınırladığını da söyleyebiliriz.

Diğer yandan kentsel taşınmazların bağlı olduğu mülkiyet ilişkisi toprak sahipleri ve sermaye sahipleri arasındaki bir ittifakın yolunu açarak işçi sınıfı üzerinde siyasi ve ideolojik bir baskı uygular ve işçi ücretlerinin artmasının önüne de geçebilirler. Bu şekilde sermayenin yeniden üretimi için geliştirici bir rolü de üstlenebilir.

Böyle bakıldığında kentsel taşınmazın yeniden üretimi eski mülkiyet ilişkilerini çok normal biçimde sürdürerek bölüşümün eski oranlarında devam etmesini sağlayabilir ya da bölüşüm oranlarında bir değişiklik yaratarak sermayenin yeniden üretimini güçlendirebilir ya da dönüşümün pratik olarak sağlanamaması sermayenin yeniden üretimini zayıflatabilir. Ama sermayenin yeniden üretimini engelleyen ya da geliştiren eğilimlerin taşınmazı ilgilendiren bir mülkiyet ilişkisine indirgenmesi sadece belirli zaman ve mekanda gerçekleşebilecek özgül bir durumdur.

Sermayenin yeniden üretiminin sorunları acaba bugün kentsel taşınmazın yeniden üretimi sorununa mı indirgenmiştir, eğer böyle ise kentsel dönüşümün, kentsel taşınmazın üretimi ve yeniden üretimindeki rolü nedir? Acaba gerçekten mülkiyet ilişkisinin dönüşümü olarak kentsel taşınmazın yeniden üretimi, sermayenin yeniden üretiminde yaşanan güncel krizi aşmanın yegane yolu durumuna gelmiş ve kentsel taşınmazların yeniden üretiminin de en kalıcı yolu “kentsel dönüşüm” mü olmuştur? Bu soruların cevaplanabilmesi için birinci olarak kentsel taşınmazın yeniden üretimi ve sermayenin yeniden üretimi arasındaki ilişkide yaşanan gelişmelere, ikinci olarak da kentsel dönüşümün güncel anlamda kentsel taşınmaz üretimi içinde tuttuğu yere bakılmalıdır.

Birinci olarak, kentsel taşınmaz varlıklar sabit sermayeler olarak düşünülebilir. Bu varlıklar

sermaye sahipleri için, onların sahip olduğu sabit ve döner sermaye kitlesinin parçaları olmalarına karşın mülkiyet engeli yüzünden basit bir uzantı durumunda değillerdir. Bu sabit sermaye varlıkları daha büyük sermaye gerektirir, uzun dönemde tüketilir ve belirli bir toprağa bağlandıklarında sermaye olarak değerlendirilmeleri için başka sermayeler için kullanım değerleri barındırmaları gerekir. Bu anlamda kentsel taşınmazlar mülk sahipleri açısından da görücüye çıkmış ve tüketilmeyi bekleyen yatırılmış sermayelerdir. Yani toprak sahipleri sınıfı bir yandan hiçbir değer üretmeyen asalak görünümünde iken, diğer yandan da sermayesini toprağa yatırmış ve basit bir sermaye sahibi gibi (rantı da sermayesi olarak görerek) kâr bekleyen bir konumdadır. Bu anlamda bir yandan kapitalist kiracının karşısında gibi dururken, bir yandan da onun yanında yer almaktadır.

Toprak sahibinin rantıye olduğunu bir süreliğine unuttuğumuz da, sermayelerin yatırıldığı farklı sektörlerden birini tercih eden bir kapitalist olarak görünecektir ve kendisini kesinlikle böyle sanmaktadır. Bu haliyle kesinlikle gerçektir ve bu şekilde yaşamaktadır. Harvey (1985)'in sermayenin mekana kayması ya da uzun dönemli yatırımların olduğu ikincil çevrime kayması olarak ifade ettiği bu şekilde okunabilir. Yani sermaye yaşadığı son krizlerle birlikte mekan üretimine kaymaktadır. Bunun anlamı açıktır, sermayenin yatırıldığı farklı sektörlerden biri olarak kentsel taşınmaz üretimi, sermayenin aşırı birikiminin akacağı alanlardan biri olmuş durumdadır. Bu sermayenin kendisini değerli kılmasının bir yolu olarak vardır ve sorun başka alanlarda kar oranlarının düşüyor olması ile ilgilidir. Ama sonunda bu alanda da kar oranlarının düşmesi tehlikesi vardır. Yani toprağa bağlanmış olan sermayenin tüketilmesinde yaşanan sorunlar sermayenin üretimindeki sıkıntıların doğmasına yol açar. Bu durum sadece toprağa belirli bir miktar sermaye yatırmış olan özel mülk sahiplerinin değil, aynı zamanda yerel yönetimlerinde bir krizin içine sürüklenmeleri anlamına gelir. Askeri yatırımlar ve Ar-ge çalışmalarının artmasının da yine aynı şekilde kar oranlarının diğer sektörlerde düşmesine karşılık üretilen alternatif alanlar olduğunu biliyoruz ve herbiri aynı tehlike ile karşı karşıyadır. Bir yandan savaşların olması silahların

tüketilmesi ve sermayenin, mülkiyet ilişkilerini dönüştürmek için çeperdeki daha küçük sabit sermayelerle inşa edilmiş mekanları yıkılması, diğer yandan da aynı mekanları yeniden üretimine devam etmesi bir kısır döngü gibi sürekli devam edebilir gibi görünebilir ve sermaye bu yolla kar oranlarının düşmesini geciktirebilir. Fakat sermayenin bu yayılması kendi içinde ve toprağa daha büyük sabit sermayeler yatırımları yapması onların savaşa yıkılmalarını da güçleştiren bir dinamik de yaratır.

Birçok açıdan Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonraki yılların, tarihi 90 yıl öncesindeki döneme geri götürdüğü düşünceleri haklıdır. Böyle bakıldığında sermayenin yeniden üretiminde kentsel mekan yıkılıp yeniden üretilmesi yaşadığımız dönemin genel-geçer kurallarından biri haline gelmiştir, emperyalizmin saldırganlıkları kendisini en fazla mekanın (yeniden) üretiminde göstermektedir. Bu çerçevede kentsel taşınmaz üretimi artık daha saldırgan bir şekilde sürmek durumundadır. Ama kendisini dizginleyemeyeceğinden alacağı yenilgiler onu daha büyük bir krizin içine sürüklemektedir.

Tekrar kentsel taşınmaz üretiminin içinde rant barındırdığını düşündüğümüzde, toprak sahibi sınıflar ile kapitalist sermaye arasındaki uzlaşma bir anlığına kayboluverir. Ama yaşadığımız dönemde belki de etkisi en az hissedilen şey aralarındaki kutsal ittifakın bozulmasıdır. Bu anlamda kentsel taşınmaz üretimi sermayeyi sınırlandıran değil, daha çok gelişmesini sağlayan bir konumda yer almaktadır.

İkinci olarak, genel olarak kentsel taşınmazın yeniden üretimi ile özel olarak "kentsel dönüşüm" arasındaki farklılığa değinmemiz gerekir. Kentsel dönüşüm genişletilmiş yeniden üretim olarak, sadece eski kentsel meskun alanlar için değil, aynı zamanda henüz yapılaşmamış ve yapılaşılması düşünülen kentsel alanlar içinde ileri sürdüğümüz bir kavramdır. Tanım çerçevesinde kentsel alanlardaki mülkiyetin dönüşmesinin sadece belirli biçimleri (devresel ve kısmi yenilemeler, bakım, onarım ve sabit sermayenin yavaş yavaş genişletilmesi dışındaki bilinçli geniş ölçekli yık-yap, "imara açma", yeni yol ve şebeke inşası biçimleri) bu kavramda toplanmış durumdadır ve birikimin değerlendirilmesinin yollarından birini ifade etmektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, kentsel taşınmazın yeniden üretiminin tüm biçimleri sermayenin yeniden üretimini eşit biçimde etkilemez. Mesela kendiliğinden gelişmelerden gecekondunun yaygınlaşması sermayenin üretimi ve yeniden üretiminin en temel yollarından biri haline gelebilirken, tanımlarımız çerçevesinde "kentsel dönüşüm" projesi diyebileceğimiz cumhuriyetin ilk yıllarındaki Ankara-Bahçelievler konutları sermayenin üretimi ve yeniden üretimindeki aksaklıkları aşmanın vazgeçilmez yollarından biri olmamıştır. Yani kentsel taşınmazların yeniden üretimin sadece belirli biçimleri belirli dönemleri karakterize etmektedir. Acaba Türkiye'de sermayenin kentleşmesi olarak ifade edilen 1980 sonrası dönem, kentsel taşınmazların yeniden üretimi anlamında "kentsel dönüşüm" projeleri ile karakterize edilebilir mi? Desantralizasyon, ıslah imar planları, gecekondü dönüşüm projeleri ve büyük çaplı yol ve şebeke inşası vb. bunların herbiri yukarıda ifade ettiğimiz tanımlar çerçevesinde birer "kentsel dönüşüm"dür. O zaman "kentsel dönüşüm", kentsel taşınmaz üretiminin en belirgin yollarından biri durumuna gelmiştir denilebilir. Bu durumda cevaplanması gereken soru şudur: bunların sermayenin yeniden üretiminde tuttukları yer aynı mıdır? Sorunun daha detaylı cevaplanabilmesi için kentsel dönüşüm sürecine daha derinden bakmamız gerekiyor.

Kentsel Dönüşümde Birikim ve Yıkım

Toprakların özel mülkiyete konu olduğu kapitalist toplumlarda amaç sermaye için sermaye üretmektir. Sermaye üretime girerek değerlendirilmesi ve daha büyük bir sermaye haline gelmesi emek sömürüsü ile gerçekleşir ve birikime yol açar. Birikim tüketilir ve sadece eski değer yerine koyulursa bu basit yeniden üretimdir, fakat birikim daha büyük bir sermaye yatırımı olarak gerçekleşirse bu durumda genişletilmiş yeniden üretim söz konusudur. Biz yukarıda yaptığımız tanıma sadık kalarak basit yeniden üretimi değil, genişletilmiş yeniden üretimi inceliyoruz.

Bu nedenle birikimi (genişletilmiş yeniden üretim anlamında) kolay anlayabilmek için gökyüzünden yeryüzüne düşen sermaye damlaları olarak düşünebiliriz, ama elbette sermayenin gerçekte gökyüzünden düşmediğinin bilincinde olarak! Bu parçalar üç biçimde düşebilir: birincisi emek

Acaba Türkiye'de sermayenin kentleşmesi olarak ifade edilen 1980 sonrası dönem, kentsel taşınmazların yeniden üretimi anlamında "kentsel dönüşüm" projeleri ile karakterize edilebilir mi?

PLANLAMA
2006/2

üretkenliğini arttırmadan genişlemesine gelişerek, ikincisi arttırarak derinlemesine gelişerek, üçüncüsü her ikisi birden. Bizim kentsel dönüşüm olarak ifade ettiğimiz şey bunların üçünü de içerir. Her üç durumda da kentteki toplam sermaye varlığının miktarında eskisine göre bir artış olacaktır. Toplam sermaye kitlesindeki artış acaba rant miktarındaki artışı beraberinde mi getirir?

Bu sorunun yanıtlanması için rant kuramlarına geçiş yapmak gerekecektir. Bildiğimiz rant çeşitleri: farklılık rantı I, II, mutlak rant ve tekel ranttır. Smith, Ricardo, Von Thünen farklılık rantı üzerinde durdular ve kuramlarını verimlilik ile mesafe üzerine temellendirdiler. Mutlak rant ise Marx tarafından en kötü koşullarda üretim yapan kapitalist kiracının, nedeni salt toprak üzerindeki mülkiyet olan, kaynağı değerın fiyat üzerindeki fazlalı olan bir biçimde tanımlandı. Farklılık rantı ve mutlak rantı, rantın tek normal biçimi olarak değerlendirdikten sonra, Marx, tekel rantı üzerinde fazla durmadı ve onu, ne üretim-fiyatı ne de metaların değerine, ama alıcıların gereksinimleri ile ödeme yetenekleri tarafından belirlenen gerçek bir tekel fiyatında dayandırarak, konuyu rekabet teorisine dahil kabul etti. (Marx, K, 2003, p: 672)

Bu çalışmada daha çok farklılık rantı I ve II üzerinde konu açısından yeterli olduğu oranda durulacak. Farklılık rantı I, aynı büyüklükteki sermayelerin, aynı büyüklükte fakat farklı verimlilik ve mesafelerdeki topraklar üzerindeki uygulamalarından elde edilen farklı ürün miktarlarının yarattığı artı-kar durumlarının bir sonucudur. Farklılık rantı II ise, aynı büyüklükte fakat farklı üretkenlikteki sermayelerin aynı verimlilik ve konumdaki toprağa uygulanmaları ile elde edilen farktır. Toprak üzerindeki toplumsal belirlenimler doğal belirlenimlerin üstesinden geldiğinde ya da onun verimlilik ya da mesafe gibi etkilerini kırdığında, farklılık rantı II, toprak üzerinde egemen hale gelebilir. Her iki durumda da piyasa fiyatını belirleyen en kötü koşullardaki üretim, daha iyi koşullarda yapılan üretimlerin artı-kar sağlamalarına sebep olur. Bu şekilde toprak sahibi, artı-kar elde edilmeyen en kötü koşullardaki toprak dışında bu artı-karı rant olarak ele geçirir. Hemen belirtelim farklılık rantı, mutlak ranttan farklı olarak burada piyasa fiyatını belirleyen değil, onun tarafından belirlenen bir rant türü olarak ele alınmaktadır.

Farklılık rantı I'den, II'ye geçerken Marx, özellikle I'in, II'nin tarihsel bir önceli olduğunu, onun temel olduğunu ileri sürerek, farklılık rantı II'nin yalnızca farklı bir biçimde ifade edilmiş olan, ama özünde ona özdeş olan farklılık rantı I olduğundan vurgular ve aşağıdaki cümlelere yer verir.

“Gene, şimdi de eskiden (farklılık rantı I'de) olduğu gibi aynı sermaye yatırımıyla farklı verimlilik gösteren (şey) topraktır, şu farkla ki, farklılık rantı I durumunda, çeşitli toprak türlerinin ... yatırılan toplam sermayenin farklı eşit parçaları için yaptığını, burada, (farklılık rantı II'de) aynı toprak farklı parçalar halinde ardarda yatırılan bir sermaye için yapar.” (Marx, K., 2003, p: 597-Parantezler tarafımdan eklenmiştir. O.G.)

Marx, devamında farklılık rantı II ile ilgili üç farklı varsayımda bulunarak rantın, sabit-azalan-düşen üretim-fiyatı durumlarındaki üretkenlik değişimiyle elde edilecek sonuçlarını görmeye çalışır. Daha sonra bu kısımları toparlayan Engels, şu sonuçlara ulaşır.

“...piyasa fiyatını düzenleyen (en kötü koşullardaki) toprağı sıfır noktası olarak alırsak, rantı belirleyen etkenler mutlak ürün değil, ürün farklılıklarıdır...”

Ama daha çok önemli olan şey, aynı toprakta yinelenen sermaye yatırımı ile elde edilen toplam ranta ilişkin sonuçtur;

(Sermaye yatırımı iki katına çıktığında) tahlil edilen 13 durumdan 5'inde toplam rant iki katına çıkar..., 4 durumda ... rant iki kattan fazla artar..., 1 durumda rant yükselir ama ... iki katı değil, 3 durumda toplam rant ... aynı kalır,...

O halde bu demektir ki, bütün mümkün durumların büyük çoğunluğunda rant, topraktaki artan sermaye yatırımının sonucu olarak yükselir. Tahlil edilen 13 durumdan yalnızca 3'ünde rantın toplamı değişmeden kalır. Bunlar en düşük kalitedeki toprağın rekabetin dışına atıldığı ve bir sonraki kalitedeki toprağın onun yerini aldığı, yani rantsız hale geldiği durumlardır...” (Engels, F., Kapital III içinde, p: 638-Parantezler tarafımdan eklenmiştir-O.G.)

Toplam rantın ek sermaye yatırımları yapılmadan önceki düzeyin altına düşmesi rekabetin dışına itilen toprakların sayısının artması ile mümkün

olabilmektedir. Engels bu sonuçları değerlendirirken, büyük toprak sahiplerinin canlılığı ve canlılığının tükenmesini bu tahlillerden rahatlıkla çıkarmaktadır. Buradan yukarıdaki sorumlunun cevabı olacak bir önerme ileri sürebiliriz; genişletilmiş yeniden üretim her durumda daha büyük bir sermaye anlamına geleceğinden, kentsel mekanın genişletilmiş yeniden üretim anlamındaki her dönüşümünde, eski mekanların tüketimi durmadığı sürece, düzenli bir rant artışı gerçekleşmektedir. Yani kentsel dönüşüm, yapılan varsayımlar ışığında toplam rant miktarının artması anlamına gelecektir. Bunun özel mülk sahiplerinin doymak bilmezliği ve en kötü toprak için bile rant talep ettikleri gerçeği ile birleştirdiğimizde üretim-fiyatlarını arttıran son derece çarpıcı büyüklükte rantlar ile karşılaşırız.

Yani kentsel dönüşüm daha büyük miktarlarda sermaye kitlesi anlamına geldiğinden onun toprağa bağlandığı hemen her durumda daha büyük miktarda bir rant doğacaktır. Nihayetinde bunlar yık-yapın gerçekleşmesini koşullandırır. Bu inanılmaz yık-yap süreci bir savaş ortamını andırır. Sermayenin düşen damlaları, gökyüzünden başımız konan talih kuşu değil, bombalardır. Düşükleri yeri Bağdat'ın, Beyrut'un merkezine, Ankara'nın gecekondu alanlarına, Eskişehir yoluna, İstanbul'un merkezi alanlarına çevirirler. Elektrikler, musluktan akan su, köprülerden geçen trenler kavşak düzenlemeleriyle sürekli kesilir.

Kentsel Dönüşümde Çelişki

Kentsel dönüşüm alanları içinde konut, ticaret, dinlenme alanları, sanayi vb. rahatlıkla bulunabilir. Bu alanların hepsini birbirinden farklı yasallıklarda toprağa bağlanırlar ve farklı yasallıklarda bölüşüm ilişkilerine yansırırlar. Ancak kentsel dönüşüm projeleri hepsine aynı gözle bakar, bunlar gayrimenkul yatırımının çeşitli biçimleridir. Belirli bir kentte belirli bir bölüşüm ilişkisinin olduğunu varsayalım ve buna göre farklı sınıfların üretilen değerden farklı oranlarda pay aldığını varsayalım. Buna göre konut tercihleri yapacaklardır. Bu kentin belirli ve sınırlı bir alanında uygulanacak bir kentsel dönüşüm projesi eğer yukarıda aktardığımız biçimde olacaksa daha büyük bir sermaye kitlesini mekan bağlamak için gelmektedir ve eski yapıları yıkacaktır. Bu şekilde yeni rant yükselecektir.

Kentsel dönüşümün sınırları içerisindeki alanlarda bulunan eski kullanımların bileşimi ile getirilecek yeni kullanımlar arasındaki farklılık, belirlenen alanın kentin ve bölgenin içindeki konumu ve ne büyüklükte bir sermayeyi temsil ettiği ve yeni gelmesi beklenen sermayenin büyüklüğü bu dönüşümde etkili olacaktır. Üretim alanları söz konusu olduğundan, eni sonu yapılacak olan bir sabit sermaye yatırımı olduğundan ve üretim faaliyeti için bu sabit sermaye, harekete geçirilecek toplam sabit sermayenin sadece belirli bir kısmını temsil ettiğinden, kentsel dönüşüm alanındaki sermaye sahipleri değil de, dışardan başka bir aktör burada yapılaşmanın biçimini belirlediğinden, o bölgedeki sermaye sahiplerinin bu dışardan belirlenen duruma ne ölçüde uyum sağlayacakları, ya da başka sermaye gruplarının mı burada yer seçileceği önemli bir sorundur. Yani bölgede taşınmaz varlıkların geçirdiği dönüşümün belirlenen sınır içerisinde eklediği sermaye miktarının yanında o sermaye miktarının –normalleşmiş ortalamalar çerçevesinde- ne kadarlık bir sermaye ile birlikte çalışması gerektiği ve ne kadarlık sermaye ile çalıştığı durumu tamamen sermayenin mevcut yoğunlaşma, örgütlenme ve üretkenlik şartlarına bağlıdır. Beklenen olmayabilir ve yapılar boş kalabilir. Tersine biçimde alanın genişlemesi istenebilir, hatta eski sermaye sahipleri de faaliyetlerini sürdürebilir. Mesela; Ankara'da Ceyhun Atf Kansu Caddesi, Dikmen Vadisini çok katlı lüks konutlarla bağlayan köprü vb. beklenen sonuçları vermemiştir ve şu an aynı beklentiler Eskişehir yolu için devam etmektedir. Bunun yanından beklenen gelişmeyi bir dönem sağlamış ama sürekliliğini sağlayamamış alışveriş merkezleri vb. de söz konusudur. Aynı şey başka yasallıklarda konutlar için de geçerlidir. Ama konuyu derinleştirdiğimizde, bu yatırımların geri dönüşünün olmaması sabit sermaye yatırımları ister yerel yönetimler, ister merkezi idareler eliyle yapılsın, emperyalist merkezlere olan borçların geri ödenmesinde krizlerin doğmasına sebep olabilir.

Daha büyük sermaye kitlesinin toprağa bağlandığı dönüşüm alanlarındaki konut, ticaret, sanayi vb. alanların eski ve yeni bileşimlerini, özel alan çalışmalarını gerçekleştirmeden anlamak ve net yargılar üretmek mümkün olmuyor. Ancak hemen her durumda rant yükseleceği için, beklenen sermaye büyüklüğüne sahip olmayan işletmeler de, konut kiracıları da dönüşümün yapıldığı alanlardan

Genişletilmiş yeniden üretim her durumda daha büyük bir sermaye anlamına geleceğinden, kentsel mekanın genişletilmiş yeniden üretim anlamındaki her dönüşümünde, eski mekanların tüketimi durmadığı sürece, düzenli bir rant artışı gerçekleşmektedir.

**PLANLAMA
2006/2**

itiliyorlar. Temelde iki biçimde zor veya ikna ile yaşanan itilmeler, söz konusu arazilerin beklenen müşterilerini çekmeyi başaramadığında da kriz tehlikelerini beraberinde getirmektedir.

Buradaki çelişki değerlendirme ve değersizleşme arasındadır ve daha büyük sermaye her durumda daha büyük bir sömürü oranı ile gelme ilkesi bulunduğundan ama taşınmazlar daha yüksek bir rantta sahip olacaklarından, kentsel dönüşüm projeleri aynı anda çelişik iki sloganı birden afiş yapmış olmaktadır: bir yandan küçük sermayeler iflas edecek ve ücretler düşecek, diğer yandan daha yüksek kalitedeki yerlere daha büyük sermayeler ve daha yüksek gelirlere sahip insanların oturacak. Bunun sonucu açıktır: farklı sermaye grupları ve ücretliler arasındaki eşitsizliğin artması ve diğer yandan krizin büyümesi. Bu durum kentsel dönüşüm alanı ile sınırlı kalmaz ve kentin bütününe etkiler. Kentsel dönüşüm kentte değerlendirme ve değersizleşmeyi aynı anda gerçekleştirir ve kentsel eşitsizlik artarken kriz büyür.

Sorun geniş çaplı olarak farkedildiğinde kentin tümünü ilgilendiren bir planın yapılması gerektiği gündeme gelir. Bu ise her durumda daha büyük bir nüfus için ve daha büyük bir sermayeyi veri aldığından durum bu defa farklı kentler arasındaki bir eşitsizlik, sonra bölge, sonra ulusal ölçekte 5 yıllık plan ya da 15-20 yıllık perspektif planlama problemlerine dönüşür. Yerelliklere düşen sermayenin yarattığı tahribatın önlenmesine yönelik çabalar artık ulusal ölçekte siyasi bir probleme işaret eder. Bu nedenle yerel süreçlerle ulusal süreçlerin ilgisini kurabilmek oldukça önemlidir.

Sonuç

Çalışmanın başında sorduğumuz soru, “kentsel dönüşüm” kavramının tarihi ve güncel bir kırılma noktası anlamına gelip gelmediği yönündeydi. Buraya kadar aktarılanları toplarsak, kentsel dönüşüm-sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi anlamında- meskun olan ve olmayan kentsel alanlarda, sermaye birikiminin genişletilmiş ölçekli bir kentsel sabit sermaye yatırımı olarak değerlendirilmesinin aracıdır. Bu biçimiyle hemen her durumda yatırıldığı yerde rantı arttıran bir faaliyettir.

Kentsel taşınmazların (yeniden) üretimi ile sermayenin (yeniden) üretimi arasındaki ilişki en ilkel

haliyle bölüşüm ilişkileri üzerinden yürür ve kentsel taşınmazların (yeniden) üretimi, sermayenin yeniden üretimini belirli dönemlerde kısıtlarken, belirli dönemlerde gelişmesinin önünü açabilir. Ancak kentsel taşınmazların (yeniden) üretimini, sermayenin (yeniden) üretimini engelleyen ya da geliştiren faktörleri tek başına temsil etmesi özgül koşullara bağlıdır.

Sermayenin özellikle 1970’lerle birlikte başlayan krizi, aşamayıp mekana yatırım yapması durumu, kentsel taşınmazların (yeniden) üretimini bir yandan sermayenin (yeniden) üretiminde merkezi bir konuma getirirken, diğer yandan onun toprak sahibi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki ittifakı güçlendirerek sermayenin önünde geliştirici roller üstlenmesini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde söz konusu özgül durumun gerçekleşmiştir. Ancak mekana yapılan yatırımların sermayenin yeniden üretiminin aracı haline gelmesi, bu yatırımın da tüketilmesini şart koştuğundan, yatırımın yerine konulamaması kentsel ve bölgesel kriz olasılığını güçlendirir. Aynı dönemde askeri yatırımlarında artması kentsel taşınmazların (yeniden) üretimine uzun vadeli ve kalıcı başka bazı misyonlar yüklenmiş, bu konuda sermayenin gerekirse saldırganlaşabileceği açıkça görülmüştür.

Türkiye’de 1980 sonrası karakterize kentsel taşınmaz (yeniden) üretim biçimi “kentsel dönüşüm”dür. Bu anlamıyla kentsel dönüşüm, dünyadaki gelişmelere paralel olarak mülk sahibi sınıf ile kapitalist sınıf arasındaki kutsal ittifakı gerçekleştirmektedir. Ancak kentsel dönüşüm alanlarının içerisinde barındırdığı eski kullanımlar ile yeni kullanımlar arasındaki farklılıklar, o dönüşüm alanının kent ve bölge içindeki konumu, yeni üretilecek olan mekanın kent ve bölge içindeki konumu, o mekan üretildikten sonra o mekanı tüketilecek olan sermayenin o kent ya da bölgedeki mevcut yoğunlaşma ve örgütlenme düzeyleri bu dönüşüm projelerini sermayenin (yeniden) üretiminde tuttukları yerler açısından birbirinden farklılaştırır. Kentsel dönüşüm anlamına gelecek gerçekleştirmelerin hangilerinin sermayenin (yeniden) üretimi açısından ne gibi anlamlar ifade ettiği, belirlenen kentsel dönüşüm alanlarında özel yoğunlaşmalar gerektirir. Bu nedenle net yargılar üretilmesi güçtür.

Yine de, genel olarak, kentsel dönüşüm projeleri genişletilmiş yeniden üretim anlamında daha

büyük bir sermayenin mekana yığılma, bunun sonucunda da artan rant miktarlarını ifade eder. Bu sürecin değerlendirilmesi ve değersizleşme gibi bir çelişkiyi içinde barındırdığı, işçi sınıfının ve sermayenin farklı gruplarının o mekanlardan dışarı itilmesine sebep olduğu, bunu ise zor ve ikna yolları ile gerçekleştirdiği söylenebilir. Söz konusu çelişkiler farklı bir anlamda sabit sermayenin sermayenin üretime aracılık edemediği ya da üretken şekilde tüketilemediği durumlar aynı zamanda yerel, bölge ve ulus düzeyinde de krizlere açık ortamlar yaratır. Bu nedenle yerel deneyimlerin, ulusal ve ulus ötesi gelişmelerle birlikte ele alınması büyük önem taşımaktadır. Mesela; Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin BOTAS'a olan borçlarının, yapılan kentsel dönüşüm projelerinin üretken şekilde tüketilememesi sonucunda geri ödenememesi hem BOTAS hem de Belediye'yi krizin içine çekmekte, hükümetler BOTAS'ı yalnız bırakmamak ve krizi aşmak için emperyalist ülkelerin Ortadoğu'daki işgaline ve genel olarak yaratılan şavaşa Türkiye'nin aracılık yapmasını önermektedir.

Tüm bu aktarılanların ışığında kentsel dönüşüm kavramının ortaya çıkmasının ve kentsel mekandaki değişiklikleri ifade edecek diğer pek çok kavramımızın önemsizleşmesinin salt güncel değil, tarihsel de bir anlamı ifade etmektedir. Bu kavramın hem teorik hem de siyasal olarak üstesinden gelinmesi insanlığın kurtuluşu ideali için gittikçe önemli bir adım haline gelmektedir. Çünkü kavram hafızaları adeta boşaltmakta, yeniden yüklemekte ve tanımlamalar üzerinden taraflaşmalar yaratmaktadır. Kentsel dönüşümün daha büyük bir sermaye girişi olarak anlamı ne olursa olsun, sermaye belirli bir kentsel toprağın üzerine akmaktadır ve girdiği yerde doğal ve tarihsel olarak oluşmuş somut yaşanan bir mekan

bulunmaktadır. Bu kent parçası, kentte yaşayanların hafızasının, hatıralarının parçasıdır. Kentin yerlisi olmamızın, kente bağlanma kanallarımızın ta kendisidir.

Şehirci duyularımız o başkalarına basit gelen mekanda inanılmaz hikayelerin olduğunu anlatmakta, o mekanlara dair bambaşka hayaller kurmamızı mümkün olabilmektedir. Şehircinin gerçek amacı olması gereken bu somut mekan, kentsel dönüşüm projeleri aracılığı ile sermayenin soyut mekanına dönüştürülmektedir. Bugün yeni olan bunun zorbaca yapılmasıdır. Mekana müdahale eden meslek alanları da bu dönüşüme onay vermeye zorlanmaktadır.

Kenti yaratma işinde bir kolektifin parçası olarak çalışmamız gereken mimarlık, peyzaj mimarlığı, çevre, jeoloji, inşaat mühendisliği gibi meslekler kendilerini, emekleriyle bu tarihin parçası olmuş insanların hayatlarını sağlıklı ve güvenli bir ortamda eşit bireyler olarak yaşamaları için somut, yaşanan, deneyimlerin biriktirildiği kentleri, silah ve petrol şirketleri, gayrimenkul yatırım firmaları gözü ile görmekten sakınmaları gereken bir aşamadadırlar. Kent planlama aydınlama geleneğinin çocuğu ise, insanlığın kurtuluşunu düşünerek mesleklerine tarihsel hakkını teslim etmeli, kavramdaki içerik yitimini mesleklerini, kentlerini, ülkelerini kaybediyor olmalarına vermemelidirler.

Kaynakça

- Harvey, D. (1985), *The Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford
- Marx, K. (2000), *Kapital*, Birinci Cilt, Çev: Bilgi, A., 6. Baskı, Sol Yayınları, Ankara
- Marx, K. (2003), *Kapital*, Üçüncü Cilt, Çev: Bilgi, A., 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara

Mert Akit, 2004